

in de etalage

Het gedegen bevolkingsonderzoek 1940 door Samuel Richard Perrin: een man met een visie

Op 11 april 1939 kreeg mr. S.R. Perrin¹ de opdracht van de gemeenteraad Kampen, om een onderzoek in te stellen naar de bevolkingsopbouw c.a.² van de gemeente Kampen. Het resultaat van dit onderzoek werd door hem op 13 september 1940 aan de gemeenteraad aangeboden. Het bevindt zich in de Handschriftenverzameling³ van het Gemeentearchief Kampen. Dit lijvige rapport geeft in een bijzonder gedetailleerd tijdsbeeld weer, hoe de stad er eind jaren dertig van de 20ste eeuw voorstond op allerlei gebied. Door een erbij vervaardigde klapper en een duidelijke inhoudsopgave is het zeer toegankelijk. Elk aspect van de Kamper samenleving wordt goed belicht.

Waarom kreeg Perrin deze opdracht? Hoe ging hij te werk? Hoe is het rapport opgebouwd en wat zijn enkele van zijn (deel)onderzoeken? Hoe reageerde de raad op het eindrapport?

Het college wenste een onderzoek⁴ naar de structuur van de bevolking, omdat zich in Kampen een ontwikkeling voordeed die afweek van het landelijke beeld. In Kampen was al jaren geen bevolkingsaanwas, terwijl het aantal inwoners landelijk jaarlijks toenam met negentig- à honderdduizend. Het college was van mening, dat een gedetailleerd onderzoek nieuwe feiten aan het licht zou brengen. Behalve op de bevolkingsopbouw moest de gemeente ook doorgelicht worden op sociaal, economisch, industrieel en cultureel gebied. De geografische ligging noopte de gemeente zich te beraden op ontwikkelingen in de regio. Met de komst van de Noordoostpolder en daarna de 'Zuidoostpolder' viel het te verwachten, dat er voor Kampen veel zou gaan veranderen. Daar was het onderzoek voor nodig.

Wie was geschikt voor dit omvangrijke werk? Volgens het college moest het geschieden onder leiding van iemand die 'natuurlijk tegenover vragen van sociaal-geografischen aard niet vreemd staat, doch die tevens bij uitstek vertrouwd is met de locale omstandigheden. Wij menen er in geslaagd te zijn een kracht te vinden, die aan deze eischen van theoretischen en practischen aard voldoet. Wij hebben n.l. den heer Mr. S.R. Perrin bereid gevonden ten aanzien van onze gemeente een dergelijk onderzoek in te stellen.'

Grafsteen op het familiegraf Perrin, Algemene Begraafplaats in IJsselmuiden. Let op de tekst bij Samuel Richard. Dat is ook de stijl waarin hij het rapport schreef! (Foto 2012, collectie Kees Schilder.)

Voor het onderzoek stelde de raad 1.000 gulden beschikbaar.

Het eerste wat Perrin deed was het werven van administratieve krachten. Het werden twee jongemannen: H.B.A. Diender en D. Wensma. Deze helpers verzamelden gegevens uit het archief en van de secretarie. Daarnaast werd vele instanties in Kampen, maar ook regionale en landelijke instellingen om informatie gevraagd. Perrin ging ook de grens over. Van het Bezirksverwaltungsgericht te Münster kreeg hij bijvoorbeeld een afschrift van een vonnis. Dit gebruikte hij om maatregelen voor te stellen tot verbetering van het aannemersbedrijf in de gemeente.

In de aanbiedingsbrief aan de raad bij het rapport schrijft Perrin: 'Eenige nadere omschrijving van mijn taak werd niet gegeven, behoudens enkele vage aanduidingen, zoodat het geheel aan mijn prudentie werd overgelaten hoe dit onderzoek moest worden ingericht en naar welke resultaten moest worden gestreefd.' Verderop zegt hij: 'Dat ik niet direct tot taak had

Familie S.R. Perrin. (Foto 1948, collectie Richard G. Perrin.)

om nieuwe welvaartsbronnen voor de stad te zoeken [...] wel kunnen op grond van dit onderzoek zekere conclusies worden getrokken, die nuttig zijn voor de in de toekomst te volgen welvaartspolitiek.’

Aan visie ontbreekt het Perrin zeer zeker niet. In zijn rapport geeft hij daar meerdere keren blijk van. Wat te denken van de volgende uitspraak op bladzijde 103: ‘Zou het niet uit algemeen economisch oogpunt en voor de werkverruiming overweging verdienen de exploitatie van het Kamper-eiland geleidelijk te wijzigen voorzover de bodemgesteldheid dit toelaat?’ Gezien de tegenwoordige bedrijventerreinen en nieuwe havens van Kampen op het Kampereiland bezuiden de IJssel, heeft Perrin hierin wel gelijk gekregen. Het rapport, waarin opvalt hoe scherp de vraagstelling is aan de geënquêteerden, is ingedeeld in zeven hoofdstukken.

Inleiding

Perrin benadrukt dat wordt verondersteld dat het geschiedkundig onderzoek van Kampen in de 19de eeuw stiefmoederlijk bedeed is. Volgens hem is dat onjuist, omdat de gegevens uit die eeuw talrijker zijn dan uit vorige eeuwen. Vooral de ontwikkeling van de arbeidersklasse verdient onze aandacht. Omstreeks 1885 begint volgens Perrin de uittocht van hen, die elders fortuin willen gaan zoeken. Kampen wordt dan langzamerhand weer de rustige provinciestad. Het leven in de stad is gemoedelijk. Maar de invloed van het godsdienstig leven neemt toe, terwijl het liberalisme in kracht

afneemt. In het bijzonder de behoudende protestantse richtingen drukken een behoorlijk stempel op de Kamper samenleving. Er is weinig vertier in de stad, wat zich uit in een zeer geringe belangstelling voor bioscoop, toneel en muziekuitvoeringen. Het productief maken van arbeidskracht is de werkelijke rijkdom van een gemeente. Hij zegt daarover: 'Meer dan honderd grote boerderijen en een prachtige veestapel zijn een onvoldoend etiket⁵ om 18.000 andere burgers te verbergen.'

Feiten en cijfers

Zoals gezegd neemt Perrin als uitgangspunt de negentiende eeuw. In dit hoofdstuk staan overzichten en grafieken van geboorte- en sterftcijfers, bevolkingstoename en de vestigings- en vertrekcijfers. Eén van zijn conclusies is dat een gemeente als Kampen, wat zijn markt en middenstand betreft, voor een groot deel afhankelijk is van de nabije omgeving. De politiek moet erop gericht zijn de banden met de omliggende gemeenten te verstevigen. Dat kan door het bevorderen van de vestiging van burgers uit die gemeenten.

Handel, verkeer en nijverheid

Dit hoofdstuk begint met het steken van de loftrumpet over mr. Jacobus Scheltema.⁶ Op 18 januari 1803 diende deze bij de gemeente een memorie⁷ in over de achteruitgang van de welvaart⁸ binnen de gemeente en wat er aan gedaan kon worden. Zijn adviezen vormden de grondslag van de geslaagde welvaartspolitiek in de 19de eeuw. Perrin zegt daarover dat zijn memorie zelfs thans nog het overdenken waard is.

In dit hoofdstuk concludeert Perrin dat er teveel kleinhandelaren in de stad zijn. Hij gebruikt hiervoor een metafoer, door te stellen dat men een gemeentesecretarie niet kan vol stoppen met ambtenaren ten koste van de gemeenschap. Zo is het ook met vrije beroepen, wanneer daar te veel van zijn dan kunnen de handelaren alle denkbare tarieven opleggen en is de consument, althans volgens Perrin, het kind van de rekening. Met autobusdiensten heeft hij ook niet veel op. Deze zijn nadelig voor de stad, omdat ze wel mensen met gevulde beurzen naar Zwolle, maar niet van Zwolle naar Kampen brengen. Volgens hem is het van groot belang dat men op een vlugge en gerieflijke wijze de stad kan bereiken. Daarom dringt hij er bij het stadsbestuur op aan om in gesprek met de NS te gaan om de dienstregeling tussen Zwolle en Kampen te verbeteren. Dat hij over het resultaat daarvan enigszins cynisch is, vindt zijn oorsprong in de 'spoorwegkwestie'. Perrin

herinnert de lezer aan de op eigenbelang gerichte politiek van de gemeente Zwolle. Die heeft namelijk verhinderd dat Kampen in 1865 aan de grote (spoor)lijn kwam te liggen, waardoor het opnieuw in een isolement kwam. Hij vervolgt: 'Voldoende is te constateren, dat het aanvankelijke streven om de hoofdlijn noord/zuid over Kampen te doen leggen, dat tevens eindstation zou worden voor de van Arnhem en Almelo komende verbindingen met Duitschland, volkomen is mislukt!'

Ook de industrie was een zorgenkindje. De sigarenindustrie had haar langste tijd gehad en ook de andere poot waarop de Kamper industrie draaide, de emaille-industrie, stond er niet al te rooskleurig voor. Op 1 januari 1939 waren daar nog circa 570 personen werkzaam. 'Investeer in de scheepsbouwrijverheid', was het advies van Perrin.⁹ Daarbij achtte hij het ook van groot belang om de IJssel te normaliseren met het oog op haar toekomstig enorm achterland: de Zuiderzeepolders.

Onderwijs

Ook in dit hoofdstuk begint Perrin met een beschrijving van de geschiedenis van het onderwijs sinds de 19de eeuw. Een opmerkelijke conclusie is dat er een verschuiving plaatsvindt van 'beneden naar boven'. Veel leerlingen gaan naar het lyceum, terwijl ze eigenlijk op de ulo thuishoren. Hierdoor komt de kwaliteit van het onderwijs onder druk te staan. Ook zijn er leerlingen die ulo-onderwijs volgen, terwijl ze beter gebaat zijn bij vakonderwijs. Perrin adviseert om een voorlichtingsbureau voor ouders op te richten, dat hen bijstaat om de juiste schoolkeuze voor hun kinderen te maken. Op de vraag van Perrin aan de hoofden der scholen over het geestelijk peil van de Kamper jeugd, antwoordt het hoofd van de openbare ulo dat hij het intelligentieniveau laag vindt. Als oorzaak noemt hij onder meer de geïsoleerde ligging van Kampen, met als gevolg gering geestelijk contact met de rest van het land en gebrek aan fris bloed. De directrice van de nijverheidsschool voor meisjes antwoordt op deze vraag, dat zij de scholieren niet bijzonder intelligent vindt en zeer vergeetachtig. Dat wijt zij aan de slechte woontoestanden, lage lonen en slechte voeding.

Godsdienstig aspect

Perrin stuurde ook een vragenlijst aan de Kamper predikanten. Op zijn vragen kreeg hij antwoord van drie Nederlandse-hervormde predikanten, een Doopsgezinde en een Lutherse¹⁰ predikant, een voorganger van de Israëlitische gemeente en een Nederlands-hervormde godsdienstonderwijzer.

Tweede huis links Broederweg 11, waar Perrin woonde en werkte van 1937 tot 1952. Foto 1921. (Collectie Frans Walkate Archief)

‘Geen der andere te Kampen werkzame predikanten meende de gestelde vragen te kunnen of te moeten beantwoorden’ tekent Perrin op! Naar aanleiding van de antwoorden op deze vragen waagt Perrin zich aan een uitgebreide analyse van het godsdienstig leven in Kampen. De orthodox-protestantse richtingen voeren volgens hem de boventoon. Was Kampen in de 19de eeuw nog het toneel van drankmisbruik en armoede, naderhand kreeg conservatisme, orthodoxie en afkeer van nieuwigheden de overhand. De komst van de Theologische School in 1854, met in haar kielzog zeer bekwame voorgangers, veroorzaakte een toename in de groei van de gereformeerde kerk. Perrin uit zijn zorgen over deze ontwikkeling. Hij vindt het godsdienstig leven te eenzijdig georiënteerd en het werkt afstotend op andersdenkenden. ‘Vooral voor intellectuelen, maar ook voor anderen, die afkomstig zijn uit streken waar de godsdienstige belangstelling misschien minder, maar het geestelijk leven levendiger en meer afwisselend is, kan dit een bezwaar zijn om zich te Kampen thuis te voelen. Kampen is te klein, dan dat het splitsing in twee of meer werelden kan verdragen zonder daarvan schade te ondervinden. Juist in zo’n kleine plaats is verdraagzaamheid¹¹ en een open oog voor de belangen van andersdenkenden meer dan ooit geboden. Als de gemeente in een bepaald keurslijf wordt gedwongen dan zal het de stad beletten zich in alle richtingen te ontplooien.’ Perrin besluit wel met de positieve opmerking dat er bij de verschillende stromingen de behoefte bestaat elkaar met eerbiediging van wederzijdse opvattingen te benaderen.

Sociale zorg

Perrin schetst hoe de armenzorg zich vanaf de 19de eeuw heeft ontwikkeld. Hij concludeert dat men vaak onkundig oordeelt over het welvaartspeil van bevolkingsgroepen, waartoe men zelf niet behoort, althans meent niet te behoren. Het maatschappelijk hulpbetoon is in de 20ste eeuw toegenomen. Niet slechts door de toename van de werkloosheid, maar ook omdat de opvattingen over mens en maatschappij een totale verandering hebben ondergaan. De Kamper Vrijmetselaarsloge Le Profond Silence speelde ook een belangrijke rol in de armenbedeling. Zij richtte een lokaal¹² in aan de IJsselkade, naast de stadsstallen nabij de Vispoort en ging zelfs over tot verstrekking van gratis voedsel. Een voorloper van de hedendaagse voedselbank. Ook de door de Loge opgerichte Hulpbank voor Minvermogenden heeft bijgedragen aan de bestrijding van de armoede.

Perrin vond de bestrijding van de werkloosheid door werkverschaffing geen structurele oplossing. Hij stelde voor om werklozen om te scholen. Maar dan moest volgens hem wel eerst de vestiging van industrieën gestimuleerd worden.

Wat betreft de volksgezondheid was de reorganisatie van het stadsziekenhuis in 1898 een eerste stap in de goede richting. Echter pas na de oplevering van het nieuwe ziekenhuis in 1916 werd de gezondheidszorg beter georganiseerd. Perrin vond het echter niet op zijn pad liggen om te beoordelen of het stadsziekenhuis ook aan de verwachtingen van die tijd voldeed. Daarvoor achtte hij de regenten van het ziekenhuis voldoende bekwaam.

Kampens rijkdom

In dit zevende en laatste hoofdstuk begint hij met het ontkrachten van de mythe dat de stad Kampen haar rijkdom te danken zou hebben aan de inkomsten van het Kampereiland. Perrin herinnert de lezer aan de tijd dat er in Kampen geen belasting werd geheven. Tot 1916 vertoonde de gemeenterekening een batig saldo. En tijdens de 19de eeuw floreerde de gemeente Kampen buitengewoon goed. Maar ook de belastingpolitiek heeft Kampen in zijn greep gekregen. Daarmee is het voordeel om zich in Kampen te vestigen ook verdwenen. Perrin vervolgt door te stellen dat de belastingdruk in Kampen zelfs nog hoger is dan in de andere Overijsselse steden Zwolle en Deventer. 'De gemeente Kampen moge zich dan al op grond van haar grootgrondbezit rijk wanen, de bevolking is arm.' Hij besluit dit hoofdstuk dan ook met de volgende kritische noot: 'Door de nieuwere opvattingen omtrent

gelijkmatige belastingdruk voor het geheele land is deze toestand er niet op verbeterd en het ware dan ook te wenschen dat Kampen zelf tijdig zijn vergulde jas eens had ingewisseld tegen een kleedingstuk van meer eenvoudigen stof³ maar dat de bevolking er wat beter aan toe was geweest.’

Reactie van het gemeentebestuur

In het dossier is geen enkele reactie van het bestuur op het rapport te vinden. Ik heb in eerste instantie gezocht bij de raadsstukken vanaf september 1940. Aangezien het begeleidend schrijven bij het rapport is gericht aan de raad, had dit op de lijst van de ingekomen stukken moeten staan. Maar daar heb ik het niet aangetroffen.¹⁴ Er is zelfs geen bedankbrief naar Perrin gestuurd. Hoe kan dat? Aan het rapport moet wel een zekere mate van belang zijn toegekend, anders was er vast geen uitgebreide index op gemaakt. Was het de toon van het rapport die niet in goede aarde viel? De opmerkingen in de kantlijn waren niet altijd even vleidend, zoals hierboven is vermeld. Of waren de tijdsomstandigheden¹⁵ hier debet aan? Toen het rapport werd aangeboden was de Tweede Wereldoorlog net uitgebroken en na de oorlog was het rapport inmiddels ver weggezakt in het geheugen en waren er andere prioriteiten. Hoe dan ook, het verbaast mij wel. Er was namelijk geld voor vrijgemaakt en het onderzoek diende een duidelijk doel. Het rapport is wel door derden geraadpleegd. In 1942 werd het voor twee maanden uitgeleend aan het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandsche Volk te Amsterdam. In 1958 is het ingezien door het Bureau voor sociaal-economisch en stedenbouwkundig onderzoek van econoom J. Kwantes te Hilversum voor het opstellen van een saneringsplan¹⁶ van de binnenstad. Ook is het rapport uitvoering geraadpleegd door E.A. Hartman voor een artikel in de *Kamper Almanak*.¹⁷

Ondanks het feit dat het rapport Perrin ‘in de la is beland’, verdient het zeker een plaats in de etalage. Perrin geeft hierin toch een gedetailleerde dwarsdoorsnede van de Kamper bevolking vanaf de 19de eeuw tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog. Mocht u na het lezen van dit artikel het rapport eens willen bestuderen, dan bent u van harte welkom op het Gemeentearchief Kampen.

André Troost

(Mijn dank gaat uit naar André Piederiet voor zijn adviezen bij de totstandkoming van dit artikel.)

Noten

1. Samuel Richard Perrin werd op 19 juli 1910 geboren in Kampen aan de 3e Ebbingestraat 25. Na zijn studie in Amsterdam vestigde hij zich op 8 november 1937 aan de Broederweg 11 als advocaat en procureur. Op 29 januari 1952 emigreerde hij met zijn vrouw, twee zonen en een dochter naar Canada. Hij is op 2 april 1982 overleden en ligt begraven in het familiegraf Perrin op de Algemene Begraafplaats in IJsselmuiden. Zijn in 1993 overleden echtgenote Aaltje van den Belt is hierin ook bijgezet.
2. Zo wordt het onderzoek korthedshalve genoemd door het College van B en W.
3. Gemeentearchief Kampen (verder GAK), Handschriftenverzameling (verder HS) inv.nr. 115-1, *Rapport inzake de bevolkingsopbouw der gemeente Kampen, 1940*.
4. GAK, Secretariearchief (verder SA) inv.nr. 4566.
5. In de marge staat bij dit woord in potlood geschreven: 'gevaarlijke beeldspraak!' Ook staan er bij deze zin drie vraagtekens.
6. Hij was lid van het Departementale Gerechtshof Kampen.
7. Gepubliceerd in *Bijdragen tot de Geschiedenis van Overijssel VII* (1883) 201-246.
8. In zijn commentaar op de memorie stelt Perrin dat Kampen de gevolgen van de oorlog in het Rampjaar 1672 nooit te boven is gekomen.
9. In de marge staat bij dit woord in potlood geschreven: 'na den oorlog veel schepen noodig!'
10. Perrin hing zelf ook het Lutherse geloof aan.
11. In de marge staat bij dit woord in potlood geschreven: 'is verdraagzaamheid monopolie van "links"?' De geschiedenis wijst daar niet op. Zie aantekening 9, bladzijde 70.
12. Het lokaal heette Orde en Vlijt.
13. In de marge staat bij dit woord in potlood geschreven: 'Hear, hear!!'
14. Noch in de stukken van de raad, noch in die van het College van B en W wordt het rapport besproken. Onderzoek in deze stukken tot 1950 heeft dat aangetoond. Er wordt ook geen melding gemaakt van het rapport in de gemeenteverslagen.
15. Dat is ook de verklaring die H.J. Moerman geeft in het artikel 'Kampen en de IJsel', *Kamper Almanak* (1946-1947) 116. Verder zegt hij over het Perrinrapport: 'Het is te hopen, dat de belangrijke inhoud en ook de daaraan verbonden conclusies eens zakelijk in discussie komen.'
16. GAK, SA inv.nr. 6269.
17. E.A. Hartman, 'De geschiedenis van de sigarenindustrie te Kampen', *Kamper Almanak* (1964-1965) 179-232.